

Paár Ádám

Koronás demokráciák. A monarchiák tanulóképessége Európában IV.

Négyrészes sorozatunk utolsó fejezetében bemutatjuk a monarchikus és antimonarchikus elbeszélések összeütközését a szimbolikus politika terén, valamint levonunk néhány tanulságot, összegezve a sorozat korábbi részeinek tanulságait. Még általunk mintaországoknak tekintett demokráciákban is gyakori a kultúrharc a történeti emlékezet és a szimbólumok terén.

Sorozatunk korábbi részeiben körképszerűen áttekintettük a monarchiák múltját és jelenét, hangsúlyozva, hogy a köztársaságok létezése nem volt magától értetődő Európában. Bár a középkorban léteztek köztársaságok, ezek száma fogyott a kora újkorban. Angliában a 17. századi köztársasági kísérlet nem élt tovább egy évtizednél, Hollandiában a reszpublika 1815-ben monarchiává transzformálódott, Franciaországban pedig valójában csak a II. világháború után szilárdult meg a válságról válságra bukdácsoló köztársaság.

A közép- és kelet-európai, benne a magyar, sőt a dél-európai közgondolkodás számára a „köztársaság” a modernitás elemeként jelent meg (gondoljunk Petőfi, Mazzini, Garibaldi, Masaryk lángoló republikánizmusára), karöltve a nemzeti függetlenséggel, szemben a sokemzetiségű – s egy dinasztia által összetartott – birodalmakkal. Mai napig érezhető, hogy a köztársaság gyakran a modernitás részeként jelenik meg a politikai közbeszédben. Utalhatunk Gyurcsány Ferencre, aki gyakran hivatkozik a köztársaságra, az Orbán-rendszer eszmei és morális ellenpontjaként. De általában is érezhető a köztársasági hagyományokra reflektálás az ellenzéki oldalon, a „Nyugathoz” fölzárkózás szimbólumaként.

Hozzá kell tenni, hogy az 1998-2002 között és 2020 óta tartó Orbán-kormányok részéről a köztársasági tradíció negációja alapot és muníciót ad ennek az ellenzéki reszpublika-kultusznak.

Utálhatunk a szimbolikus lépésekre, mint a Szent Korona átszállítása az Országházba az első Orbán-kormány idején, a Kossuth tér átalakítása az utolsó tényleges monarchikus év – 1944 – állapotainak megfelelően, a miniszterelnöki rezidencia Várba költöztetése, vagy éppen az, hogy a párizsi nagyköveti posztra Habsburg György személyében IV. Károly unokáját nevezték ki.

Ám sorozatunk második részében éppen azt mutattuk be, hogy bizony a köztársaságokban is léteznek monarchista mozgalmak. Franciaországtól Bulgáriáig legalább fél tucat országot tudunk említeni. A sorozat második részében elsősorban a francia és az olasz monarchista mozgalmakat mutattuk be, illetve ennek tükrében értékeltük a magyar monarchista kísérleteket.

A harmadik részben bemutattuk azt, hogy a 20. században a monarchiák milyen módon jártak hozzá az észak-európai országokban a demokratizálódás folyamatához és a szociális rendszerek kialakulásához. A II. világháború alatti ellenállás mellett a politikai reformok tolerálása volt az a terület, amelyen az uralkodók jogosan tisztelhető módon jártak el. Az uralkodók nem álltak útját a 20. század első évtizedeiben megerősödő tömegmozgalmaknak (szociáldemokrácia, keresztényszociális és / vagy kereszténydemokrata, kispolgári liberális demokrata irányzatok), amelyek követelték a választójog kiterjesztését és az alsó néprétegek jogainak kiterjesztését.

A svéd király, XVI. Gusztáv hozzájárult hatalma korlátozásához 1974-ben, amikor az Olof Palme vezette szociáldemokrata kormány keresztülvitte az alkotmányreformot. Erre az időre már öt évtizednyi kiegyensúlyozott – bár nem konfliktusmentes – „társbérlet” állt a monarchia és a szociáldemokrácia között. Az alkotmány értelmében a király egyedüli feladata a reprezentáció lett. Ekkor foglalták először írásba, hogy „az államhatalom a népet illeti meg.”

A monarchia és az új politikai elitiek közötti konfliktusok leginkább kézzelfoghatóan a kultúrharc területén jelentkeztek.

A fölállítandó emlékművek nem feltétlenül állnak / álltak összhangban a fönnálló államrenddel.

Svédország: a Dacke-emlékmű

Ritkán gondolunk Svédországra úgy, mint egy konzervatív országra. Az északi államot inkább afféle szuper-jóléti államnak tekintjük. De nem volt mindig így. A kultúra lassabban változik szükségszerűen, mint a gazdasági és szociális rendszer. A hosszú szociáldemokrata kormányzás (1932-1976) ellensúlyaként a közigazgatás és a fegyveres testületek tele voltak konzervatív, gyakran szélsőjobbaldali elemekkel, afféle biztosítékként, hogy a baloldal ne lépjen át egy határt. Azt sem szoktuk nagyon hangsúlyozni, hogy a szociáldemokraták hét kormányzási ciklusban kisebbségben kormányoztak.

Meglepő lehet, hogy a szociáldemokraták 1932 és 1976 közötti időszakban mindössze egyetlen ciklusban birtokolták a parlamenti többséget.

Az, hogy a Svédország Szociáldemokrata Pártja kormányon lehetett ilyen hosszú ideig, részben ügyes baloldali szövetségépítési politikájának köszönhető, részben pedig pragmatizmusának, a marxizmustól való elfordulásnak, amellyel leszerelte a jobboldal gyanakvását és szélsőségeseit (lemondás a köztársasági államformáról és az egykamarás parlamentről, a jobboldali ballasztok elviselése a közigazgatásban és a fegyvere testületekben).

A Farmerek Ligája, majd az ebből kinövő Centrum Párt a Szociáldemokrata Párt szövetségese volt: parlamenti képviselőik együtt szavaztak a szociáldemokratákkal, két ciklusban pedig koalícióban együtt kormányoztak velük. Nem véletlenül. Ugyanis a szociáldemokrata reformok megkönnyítették a parasztság életét. Együtt már kellő többségük volt a jóléti reformokhoz. Cserében a konzervatív tábor nem állt a társadalom egészét átforgató szociális reformok útjába.

Míg a jóléti állam kiépítésében pragmatikus viszonyok uralkodtak, a kultúrharc területén a bal- és jobboldal összechapott Svédországban. Meglepő módon egy szobor váltotta ki a leghevesebb vitákat az 1950-es évek közepén. A dél-svédországi, Småland tartományban fekvő Växjö városának tanácsa megbízást adott Nils Dacke, egy 16. századi parasztfelkelő szobrának fölállítására. Växjö a felkelés egyik központja volt. 1543-ban elfogták és kivégezték Dackét, és a Vasa-házból származó I. Gusztáv katonái tömeges megtorlással büntették Småland parasztságát. Dackét évszázadokon át úgy mutatták be a tankönyvekben, mint az emberi nem ellenségét, gonosztevőt, haramiát és árulót – lényegében a mi Dózsa Györgyünkhöz hasonló figurát. Az 1950-es években még volt annyira királyhű Svédország, hogy Växjö tanácsának döntése vihart kavart. Míg a balközép erők – a szociáldemokraták és a Centrum pártiak – ragaszkodtak a szoborhoz, addig a konzervatívok támadták a tervet. Utóbbiak kifejtették, hogy a szobor fölállítása Svédország királyának meggyalázása lenne.

Korántsem egyszerűen egy műemlékről volt szó. A Dacke-felkelésnek volt egy másik vetülete, amely szorosan összefonódik az ekkoriban zajló kultúrharccal: Nils Dacke ugyanis a katolikus vallás védelmében lépett föl. A király és az evangélikus államegyház kezdettől összeforrott Svédországban. Az evangélikus egyház őrizte pozícióit az 1950-es években is. Csak 1952-ben hoztak törvényt a vallásszabadságról, ekkor engedélyezték az államegyházból való kilépést. Nem véletlen, hogy Dacke megítélése végletesen

megosztotta a politikai elitet: a katolikus hős szobra irritálta a konzervatívokat, akik ellenezték az államegyház pozícióinak föladását.

A vita elhúzódott, ezen idő alatt a szobrász elhunyt. Végül egy másik szobrász Dacke-émlékművét fölállították, ám nem ott, és nem abban a formában, ahol, és ahogyan eredetileg tervezték. Az emlékmű a fenyőfa alatt szabadságról álmódó Dacke helyett a vállán számszeríjat, kezében csatabárdot tartó, széles vállú, zömök, hosszú bajszú harcos Dackét ábrázolta. Az emlékművet Virserum városában állították föl, nem messze attól a helytől, ahol 1543 márciusában csapatai vereséget szenvedtek, megpecsételve a felkelés sorsát.

Mára természetesen a Dacke-kérdés elveszítette jelentőségét. A mai Svédországban senki nem gondol ellenségesen a királyellenes és katolikus hősre. Ám a királyok máig nem szívesen keresik föl Virserumban Dacke szobrát, és nem tartanak itt beszédeket. Az evangélikus egyházat pedig jelenleg a vallástalanodás jobban aggaszthatja, mint a katolikus felkelő szobra.

Magyarország: Szent Korona

Előzőekben láttuk, hogy a kultúrharc megosztott egy királyságot. Most nézzük meg részben ennek a fordítottját: amikor egy köztársaság kerül szembe egy királypárti jelképpel. Nem magyar sajátosság,

hogy egy korona közjogi funkcióval rendelkezik (hasonló a helyzet Csehországban), ám más országoktól eltérően a magyar Szentkoronaszme mai napig alkalmas arra, hogy éles vitákat generáljon.

A Szent Koronát a Nemzeti Múzeumban őrizték azóta, hogy 1978-ban az Egyesült Államok kormánya visszaszolgáltatta az akkori Magyar Népköztársaságnak. 2000-ben az első Orbán-kormány a Szent Koronát átszállíttatta az Országházba. A koronát a Kupolacsarnokban helyezték el. A szimbolikus lépés részben gúnyt, részben értetlenséget váltott ki az akkori (és egyébként részben mai) ellenzék soraiban. Nem kevésbé fogadta gúnyolódás azt, amikor a millenniumi ünnepségek idején a Szent Koronát a jogarral és országalmával együtt Esztergomba szállították. Sokan már ekkor élcélődtek Orbán Viktor monarchia iránti rajongásán. Ám szerintem ennél kicsit bonyolultabb ez a kérdés: Orbán Viktor valószínűleg fölismerte, hogy a jobboldal számára az egész 1945 utáni történelem – valamint az 1918-19-es időszak – egy botránykő, egy olyan megszakítottság a magyar történelemben, amellyel a magyar konzervatívok, kereszténydemokraták soha nem tudtak igazán mit kezdeni. A jobboldal egységesülését célul tűző politikai erőnek szüksége volt egy érzelmi hatást kifejtő szimbólumra. A millenniumi ünnepség révén szinte tálcán kínálkozott a lehetőség, hogy a jobboldal a Szent István-i örökség révén definiálja újra önmagát. Szent Istvánhoz kötik okkal az államalapítást, és sokak számára a jobboldalon az 1998-2002 közötti első Orbán-kormány szintén egy államalapítást hajtott végre.

A magyar jobboldal kisajátította a Szent Korona kultuszát, amelyet persze az is elősegített, hogy a magyar baloldal nem tudott mit kezdeni a középkori magyar történelemmel. Az Alaptörvény 2012-ben deklarálta, hogy a Szent Korona kifejezi a nemzet jogfolytonosságát (ami természetesen nem igaz: legfeljebb a Szentkorona-eszme alapján a magyar állam folytonosságát jelképezi).

A következő lépés lehet, hogy – mint ahogyan sokan várják – a Szent Koronát átszállítják a Budavári Palotába.

Az 1998-2002 közötti első Orbán-kormány számára a megünneplendő millennium kedvező lehetőséget nyújtott, hogy saját tevékenységét összekösse a Szent István-i alapokkal. Ahogyan a 2000. évi I. tv. deklarálta, „Magyarország ma is Szent István államalapító művét nyugszik.”

A magyar liberálisok és baloldaliak mára elfogadták a Szent Korona kiemelt jelentőségét. Sőt, Szent István és a nyugati kereszténységhez csatlakozás – szembeállítva a túlértékelt,

merőben pragmatikus „keleti nyitás” politikájával – érvként beépült az ellenzék retorikájába. Gyurcsány Ferenc, a Demokratikus Koalíció vezetője úgy fogalmazott, hogy a kormány „megcsúfolva Szent István örökségét szembefordult Európával”. Szent István fiához, Imre herceghez intézett *Intelmei*-t – különösen az idegenek befogadásáról szóló részeket – gyakran idézték a 2015-ös migrációs krízis során (ugyanakkor az *Intelmek* más elemeit, például az egyháziak támogatását nem idézik). Érzékelhető, hogy Szent István és öröksége afféle bokszzsák a mai kormány és ellenzéke között. Fura módon tehát kormány és ellenzéke egyformán kötődik érvelésében és emlékezetpolitikájában Szent Istvánhoz – még ha ezek az érvelések természetesen nem is illeszkednek a történettudomány árnyaltabb látásmódjához és új kutatási eredményeihez.

De mint tudjuk, a politikus *használni* kívánja a történelmet, míg a történész *kutatja* és önmagáért szereti a kort, amellyel foglalkozik.

A fentiek alapján látható, hogy az Orbán-kormány használja a monarchikus időszak emlékeit. Ennek azonban vannak határai: a millenniumi ünnepségek idején (2000-2001) fölállított majdnem 400 szobor közül egyetlen Habsburg-szobor sem volt, ahogyan Gerő András: *Képzelt történelem* című könyvében olvasható (Bp., 2004., PolgArt. 191.) Ami nyilván azzal függ össze, hogy a Habsburg-dinasztia „idegenségét” máig sem sikerült eloszlatni a magyar társadalomban. Holott mai napig azokon a budapesti utcákon járunk, amelyeket a dualizmus korában

építettek, s a birodalmi nagyság emlékhelyei (Andrássy út, Millenniumi Emlékmű, Országház, a Sándor-palota, mint miniszterelnöki rezidencia) közvetlenül emlékeztetnek a Ferenc József-i korszakra. Tény, hogy mindmég érzékelhető egy kettősség a dualizmus megítélésével kapcsolatban, s ez alól a kormány sem képes kivonni magát.

A sorozat konklúziója

A négyrészes monarchia-sorozat végére érve pontokba szedve nézzük át a politológiai szempontból fontos következtetéseket:

1. Az európai történelemben a köztársaság hosszú ideig periférikus államforma volt. San Marino, Ragusa, Velence, Firenze, Genova, Pisa és Svájc szerencsés természetföldrajzi, gazdasági és geopolitikai körülményeknek köszönhatték a létezésüket és fennmaradásukat. Ám ezek mind kisállamok voltak. Ebből a filozófusok azt a következtetést vonták le, hogy a köztársaságot a kisállamok számára találták ki, másutt nem működőképes. Ez utóbbira a politikatörténet ékesen rácéfolt.
2. A köztársasággal kapcsolatban el kell osztatni egy közkeletű félreértést: a köztársasági államforma nem jelentett egyenlőséget. A középkori és kora újkori köztársaságok arisztokratikusak voltak: egy kiváltságos réteg kezében volt a főhatalom. Az alsó társadalmi rétegeket kirekesztették a

politikai hivatalokból. A hivatalokat gyakran nem választással, hanem sorsolással töltötték be, és ahol választottak, ott többkörös, bonyolult mechanizmust alkalmaztak (mint a velencei dózse esetében). Nem szabad tehát napjaink népfelség-elve alapján megítélni ezeket az államokat.

3. A 20. században a köztársaságok száma növekedett. Míg 1914-ben csak négy köztársaság létezett Európában (közülük három kisállam, ami a területet illeti), addig mind az I. világháború, mind a II. világháború után új köztársaságok alakultak. Ehhez az I. világháború után négy birodalom összeomlása, a II. világháború után az olasz, albán, jugoszláv, román, bolgár monarchiák és a magyar „király nélküli királyság” megszűnése szükségeltetett.
4. A monarchista mozgalmak fönnmaradtak a köztársaságokban. Ma fél tucat országban működnek monarchista mozgalmak, Franciaországtól Szerbián át Oroszországig. Ezek azok megmaradtak szubkultúra szintjén. A monarchista érzelmek csak válságok idején voltak képesek átmenetileg megerősödni. Közép- és Kelet-Európában az exkommunista állampártok sikeresebbek voltak, mint a monarchista pártok és mozgalmak. Ennek oka, hogy az ex-állampártok sikeresen alakították ki magukról a „technokrata” menedzserpárt képét, és a hatalomtól évtizedeken át távol álló monarchista pártok nem versenyezhettek ezzel az arculattal.

5. Sokan azzal érveltek a monarchia mellett, hogy egy független, kizárólag az öröklés által kiválasztott államfő nincs kitéve a pártok nyomásgyakorlásának, ellentétben egy választott államfővel. Ez jelentette a monarchia vonzerejét Közép- és Kelet-Európában. Ám ez is kevésnek bizonyult a monarchista mozgalmak megerősödéséhez.
6. A nyugat-európai köztársaságokban a monarchiának van egy regionalista kötődése: Franciaországban és Olaszországban egyes régiók (Bretagne, Vendée, Nápoly) tekinthetők a monarchizmus fellegvárainak. Ezek a mozgalmak általában regionalisták, és éppen azért kötődnek a monarchiához – túl a történelmi hagyományon –, mert úgy gondolják, hogy egy király pártatlanabbul intézné a régiók ügyeit, mint a centralista nemzetállam. Magyarországon a monarchista mozgalmak nem rendelkeznek efféle regionalista kötődéssel. Bár Nyugat-Magyarországra gyakran hivatkoznak a magyar legitimizmus fellegváraként, ez a történelmi hagyomány nem transzformálódott politikai mozgalommá, ellentétben a francia vagy olasz példával.
7. A *Constitution Unit* nevű kutatóintézet munkatársai, Robert Hazell és Bob Morris az alábbiakban látják a monarchiák túlélésének „titkát”: az uralkodó politikai semlegessége, távolmaradás a politikai botrányoktól és a korrupciótól, a kisméretű királyi család, a nem trónörökös családtagok magánszférájának biztosítása, a királyi család tagjainak

elszámoltathatósága. Bármelyik sérül, a királyi család veszélybe kerül. Hazell és Morris negatív példaként utalnak I. János Károly spanyol király esetére, aki nem tartotta távol magát a korrupciótól, s ezzel meggyöngítette a monarchia tekintélyét.

8. Bár Hazell és Morris nem tesznek említést róla, az észak-európai monarchiák a példák arra, hogy a monarchia nem áll ellentétben a szociális piacgazdasággal, a társadalmi igazságossággal. Az, hogy a monarchiák Norvégiától Hollandiáig elfogadták a demokratikus és szociális reformokat, megóvta őket a nagyobb válságoktól.

Magyarországra nézve a tanulságok:

1. Bár Magyarország államformája köztársaság, érzékelhető, hogy a monarchikus korszakokhoz és azok emlékezetéhez és szimbólumaihoz való viszonyulás megosztó a politikában. A jobboldali kormány érzékenyebb a monarchikus időszakokra (ahogyan általában a történelemre), mint ellenzéke. Gondoljunk olyanokra, mint a Szent Korona parlamentbe szállítása az első Orbán-kormány idején, Szent István kultuszának kormányzati erősítése főleg 2000-2001-ben, vagy éppen a Kossuth tér 1944-es – azaz utolsó monarchikus évnek megfelelő – állapotba történő visszaállítása.

2. Az ellenzék félreérti a kormányzatot. Nem a kormányzat oka a köztársaság emlékezetpolitikai gyöngeségének, hanem fordítva: a magyar nemzet számára nem adatott sem idő, sem alkalom arra, hogy a köztársaság beépüljön az állampolgári szocializációba és identitásba. A jobboldali kormányok mindössze kihasználták ezt az adottságot, de nem okai annak.
3. Szocializációnkba szinte észrevétlenül ivódik be a monarchikus korszakok iránti tisztelet. Hiszen nincs város, ahol ne lenne királyszobor, általában Szent Istváné; Budapesten a Ferenc József-i kor épületei között járunk, a vidéki magyarok első útja Budapesten járva az Országházhoz vezet, a Szent Koronához, vagy az Andrássy úton a Millenniumi Emlékműhöz, vagy pedig a Budavári Palotába. A rendszerváltástól eltelt 30 év kevés volt a köztársasággal kapcsolatos érzelmi viszonyulás kialakulásához.
4. Az előbbinek oka, hogy nincsenek olyan szocializációs közegek, ahol meg lehetett volna megtanulni a köztársaság megbecsülését. Hiszen a családok nagy része nem foglalkozott a politikával a Kádár-rendszer éveiben. Az 1946-os köztársaság kikiáltása éppúgy az állampolgárok feje fölött zajlott, mint annak eltörlése az 1949-es alkotmány által. A gyors, hirtelen hatalmi váltások és rendszerváltozások nem kedveztek (és általában soha nem kedveznek) a köztársasági értékrend meggyökerezésének. Magyarországon a köztársaság kikiáltására két alkalommal (1918, 1946) egy vesztes háborút követően, egyszer pedig egy politikai rendszer összeomlásakor (1989) került sor. Az első köztársaság öt

hónapot ért meg. A második szerencsésebb volt – már négy évet ért meg. A harmadik harminc éve tart. Összességében harminc éve beszélhetünk stabil köztársaságról, ami történelmi léptékben kevés idő.

5. Mindennek fényében érthető, ha a kormányzat a monarchikus tradícióhoz nyúl. A köztársaság ignorálása viszont föladja a leckét az ellenzéknek, hogy nyomuljon be erre a terepre.
6. Az ellenzék számára két feladat van: egyrészt érzékenyebbé válni a történelem iránt, másrészt gondolkodni azon, hogyan lehetne érzelmileg megalapozni a köztársaságot, úgy, hogy az semmiképpen ne legyen erőltetett.

Bár csábító lenne levonni azt a következtetést, hogy ha a monarchia jól működik Európa legtöbb (ráadásul jóléti) monarchiájában, akkor akár Magyarország is követheti (a távoli jövőben) ezt az utat, ezt azonban semmiképpen nem javasoljuk. Mivel Magyarországon két monarchista hagyomány létezik (egy szabad királyválasztó és egy Habsburg-párti, lojalista), és ezek éppúgy kioltják egymást, mint Franciaországban a két Bourbon-párti irányzat, valamint a megszokás alapján is célszerű, ha elfelejtjük a monarchiáról való álmodozást. Nem beszélve, hogy éppen a svéd példán láthattuk: a kultúrharc megosztja még a konszolidáltnak, kívülről békésnek látott-láttatott királyságokat is.

Sokkal inkább a köztársaság érzelmi megalapozására kellene törekedni. Az ellenzék láthatólag elindult ebbe az irányba (nincs is nagyon más lehetősége), és a kormány számára a monarchia alapvetően a szimbolikus politikában jelentkezik. Az ellenzék számára jobb, ha elfogadja a monarchia történelemből örökölt szimbólumait (Szent Korona, Szent István-i örökség), mintha a kultúrharcban a kesztyűt fölvéve, dacolna mindennel, ami a kormánytól vagy annak ideológiájától származik. A kormánynak viszont nem lenne szabad elfeledkeznie a köztársaság időszakairól, már csak azért sem, mert számos, a jobboldal számára példaértékű életű politikus (teljesség igénye nélkül: Nagyatádi Szabó István, Sulyok Dezső, Pfeiffer Zoltán, id. Antall József és ifj. Antall József) kötődik a magyar történelem köztársasági időszakaihoz. Az ő emlékükről vétek lenne elfeledkezni.